

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך ל, תשלי"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ל'מבוא הגדול' למילון. חומר בלשני רב משלו גרסס טור-סיני
אגב עבודתו בעריכת מילון בן-יהודה, והוא מעין הרחבה
והעמקה, ביתר שאת ויתר עוז, של עבודת בן-יהודה. מורגל היה
בפיו ש"אין גמר לעבודה מדעית".

גם בשנותיו האחרונות, שבהן סבל הרבה, הפיע טור-סיני
לא אחז' את הרגשת אושרו וסיפוקו בחייו, והצהיר שאין בלבו
על שום אדם, וידיד הוא לפול. מאושר היה בקייזמה של מדינת
ישראל, בהתפתחותה הרבה של לשוננו, שתרם לה לא מעט,
בהתקדמות הרבה של מדע הלשון העברית, שראשיתו הייתה
מצער ואחריתו שגתה מאוד.
יהי זכרו ברוך.

ד ב ס דן

עֲשָׂרוֹת

א

אלכסנדר שייבר, המעשיר את ידיעתנו ברוב פרסומים,
המגלים נעלמות נכמה וכמה תחומי הספרות, הלשון והתרבות,
פרסם לפני חצי יובל שנים מחקר, ועניינו שירי תהילה לכבוד
נגיד אחד מבגדאד, שנמצאו לו בגנוי קויפמן ("ציון", תשי"ג,

מִרְיָהּ, עַם' 6-12). בְּגוֹפוֹ שֶׁל הַשִּׁיר נֹאמֵר (שׁוֹרֹת 45-47):
 "שֶׁלֹּא יֹאמֵר לְמַעַן גְּמוּלְתוֹ / עֲשֵׂה חֶסֶד לְמוֹעִילִים אֲתוֹ // וְאִיךְ
 יְהִי זֶה וְזֹאת הִלְכְתוּ / עַם (= עַם) מְכַסֶּה עֲשָׂרוֹתָיו וְעַם פּוֹסֵי
 דְלוֹתָיו". הַמְהֵדִיר הַבִּיא לְשִׁיר רֹבֵב הָעֲרוֹת, וּבְצִירֹף מֵאִמְרוֹ בֵּא
 גַם מֵאִמְרוֹ שֶׁל מִנְחָם זׁוֹלַי אִי ז"ל "הָעֲרוֹת מִלְּוֹאִים לְמֵאִמְרוֹ
 שֶׁל שִׁיבֵר" (שֵׁם, עַם' 13-14), וְהוּא מֵיַחֵס אֶת הַשִּׁירִים לְבֵית
 מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַב סַעְדִּיָּה גֵאוֹן, וְלַעֲנִיִּין הַשׁוֹרֹת הַמוֹזְכְּרוֹת הוּא
 מְעִיר: "לְמַעַן גְּמִילְתוֹ, לְשֵׁם תְּגִמּוּל שֶׁהוּא יִצְפֶּה מִן הָאֲנָשִׁים
 שֶׁהֵיטִיב עִמָּם. — וְאִיךְ, ר"ל: אִיךְ אֲפֹשֶׁר לְהַעֲלוֹת עַל הַדַּעַת
 מִחֲשֶׁבֶה כְּזֹאת, וְהָרִי זֶה מִנְהַגוֹ (הִלְכְתוֹ) לְעֲשׂוֹת חֶסֶד עִם כָּל אָדָם,
 וְאִינוֹ בּוֹדֵק וּמְכַדִּיל בֵּין מִי שֶׁמֵרָאָה עֲצָמוֹ עֲנִי לְבִין מִי שֶׁמְכַסֶּה
 עֲנִיוֹתָיו. — עֲשָׂרוֹת, עַל מִשְׁקַל 'מִלְכּוֹת', וְכֵן בְּפִיּוּטֵי
 ר' יְהוּדָה (שְׁנַדְפְּסוֹ בְּמַחְבְּרָתִי Zur Liturgie der
 babylonischen Juden, שְׁטוּטְגַּאָרְט, 1933, עַם' 71): דְלוֹת
 וְעֲשָׂרוֹת".

ב

עַד כַּאֲן לְשׁוֹנוֹ שֶׁל מִנְחָם זׁוֹלַי (פִּיזוֹר הָאוֹתִיּוֹת הוּא שְׁלִי),
 הַחֲזוֹר לְתִיבְתּוֹ עֲשָׂרוֹת בְּמֵאִמְרוֹ אַחֵר, "מִפִּי פִּיטְנִים וְשׁוֹפְכֵי
 שִׁיחַ (מִתּוֹךְ חוֹמֵר שֶׁבְּמִכּוֹן לְחֻקֵּי הַשִּׁירָה הָעִבְרִית)", שֶׁבוֹ הוּא
 מְבִיא שְׂרִיד שֶׁל בְּקֶשֶׁה שֶׁבְּכַתְב־יַד וְאַרְשָׁא, גְּנִיזָה סִימָן 54, קָטַע
 י"ב ("לְשׁוֹנֵנוּ לְעַם", אֲדָר א' תְּש"ד, עַם' 4). וְכֵן לְשׁוֹנוֹ: "יְהִי
 רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ד' אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁתִּשְׁמַע מִמֶּנִּי תְּפִילַתִּי וְכוּ'
 מִי אֲנִי חֲשׁוֹב כְּחֶרֶשׁ הַנִּשְׁבֵּר וְכוּ' וְאִי לִי כִּי נִשְׂאֲרָתִי רִיק מִכָּל

דבר וממוֹן ומעשרות ומכל צריכה וטענה, ולא אדע איה מקום אפנה ואל אנה אפנה ואל איה מקום אתערך וכו'". והוא, אמנם, מעורר על שתי הצורות, שאינן שגורות, לשון צריכה (= צורך וצריכות) ולשון מעשרות שהוא, לדעתו, לשון עשרות בצירוף מ"ם בכל"ם, ורצה לומר: נשארתי ריק מממוֹן ומכל עושר; ומחזיר את הקורא למאמרו הנזכר ב"ציון" כנ"ל. ואף מוסיף, כי שמע מפי יצחק שנהר ומפי, שלשון עשרות שגור בפיהם של יהודים בכמה גלילות בדרומה של גאליציה ובאוקראינה.

ג

והנה, כשנהר כמוני שמענו לשון זה בשפת הדיבור, בייחוד משני צדי פודוליה, ובקבי את שטח התפשטותו של הדיבור הזה בעל פה, מצאתיו מרחיב והולך דרומה וכולל את סלובאקיה; ואילו בכתב מצאתי תחומו מקיף יותר. ואפתח בדוגמה קרובה — בשמשון מלצר, ששמע לשון זה בגליל ילדותו, טלוסט, בדרומה של גאליציה, וכן יאמר: "ועשרות לעסה בעריכה משולה: / לאחר שאופים כל מלוא המשארת, / עוד שאור בעריסה לעריכה חדשה בה נשאר" (דודנו דוד מספר, "אור זרוע", עמ' 438), וכן: "בפרט שעכשיו לא נשאר / מטקלובקה, מפל האוצר הבלום / של עשרות כפרונית ולא כלום ולא כלום" (דודתנו צביה מספרת, שם, עמ' 470). ואף בתרגום, וכן בשיר "שני האחים" ל"פרץ": "ישנה עוד עשרות בעולם, הנה כן". אבל במקור: "עס איז אויף דען וועלט דאך עשירות

פּערהאַנ'ן" (שריפטען, יובילעאום אויסגאבע, ווארשא, תרס"א, כרך ב', עמ' 121).

ואם ללשון תרגום, ניתן לקרב יותר — וכן משה הנעמי, בתרגום שיר של ריינר מאריה רילקה: "היה האפל כמו צְשָרוֹת בחדר / שבו נסתר הנער מתבודד" (תש"ד). ובמקור:
Das Dunkeln war wie *Reichtum* in dem Raume / darin
.der Knabe sehr verheimlicht sass

ד

חדין לזפור, פי הצורה השגורה יותר, לשון עשירות, הייתה בת תחרות לצורה שאינה שגורה פמותה, לשון עשרות, ושעל כן לא ייפלא למצוא לו לאותו מחבר עצמו שיהא משמש בתְרוֹיֶהוֹן. כך, למשל, אתה מוצא את יעקב שטרנברג, יליד ליפקאן בְּסֵאראביה, שהיגיוו בולט על שום השימוש בפתב הסובייטי־פּוֹנְטִי, והוא פֹּתב מזה: "אין אַ לאַגער־פענצטער אויף א פיפטן שטאַק מיר זענען/בִּי, אין גרויסן אַשרעס, שייך באזעצטער דאָרט, פאַמיליע מאַנעקענען" (שטאַט אין פּראָפּיל 1935, עמ' 165). כלומר: בחלון ראוה בקומה החמישית, אני אצל משפחה, הֶדְרָה שם בְּנוֹי, בעשרות גדולה, מאניקינים. והוא גם יכתוב, ודרך חריזה: "אין די קרעטשמע־גערטנער זידן־־ / ס' זיצט א קאַצעוו, צייגט אַשירעס // די לעוואָנע פאַר דעם יידן / זינגט ווי פעפי ליטמאן, זמירעס" (שם, עמ' 225). כלומר: וגני הפונדקים רותחים, יושב קצב, מראה עשירות, הלבנה שרה, למען היהודי, כמו פֶּפּי ליטמאן (זמרת ידועה בלבוב, באה על

תיאורה בסיפורי שופמן, עגנון ואחרים) זמירות. והוא הדין בלייב אוליצקי, יליד טריסק שבפולין, הפותב מזה: "און ס'זענען אויך אזעלכע דאָ: אין זיך פאַרמאַכטע, / וואָס ווילן קיינעם נישט מיט זייער עשרות דינען" ("וואָר און ווערן" חשכ"ז, עמ' 7); כלומר: ומצויים גם כאלה: סגורים בתוך עצמם, שאינם רוצים לשרת איש בעשרותם. ומזה פדרך אותה חריזה עצמה: "וואָס ס'פלעגט דער — — זיידע זינגען צו די זמירות / — — כ' האָב נישט דערשאַצט אויך, זיידעס, אייער גרויס עשירות (שם, עמ' 11).

וראוי שנזכור שיווי ההגיה של שוני הכתיב, דהיינו שגם הסיומת בחולם, —ות, גם הסיומת בשורוק, —ות, הגויות או es ושעל כן לא יפליאו חילופי הניקוד, ביחוד חילופה של צורת —ות בצורת —ות, כפי שהוא מצוי בדפוסי יידיש מנוקדים עד לפני דור, והדוגמאות לרוב.

ה

ולעניין השימוש בצורת עֶשְׂרוֹת ראה בקונטרס הבדחנות של אלמוני: "נשים צדקניות דאָס דאָזיגע מוזט איר דאָך מיר אליין בקענין / אַז דער מענש האָט זיך מיט קיין האָב אונ מיט קיין עשרות ניט איבער צו נעמין" ("דער קרומער מארשיליק וכו', וורשא, 1875, עמ' 20); כלומר: נשים צדקניות, בזאת עליכן להודות, פי האדם אינו רשאי להתפאר בקניין ובעשרות. וכן י"י ל י נ צ ק י, יליד ויניצא באוקראינה: "די שישקע מיט קנאַבל מיטן האלבן דאָך איז ביי זיי איין עשרות" ("דער וואָרים

אין חריין, "יודישע פאָלקסביבליאָטעק". 1888, עמ' 70);
 פלומר: בלֵטת הלחם והשום וחצי הגג הם להם עשרות. וכדומה
 מרדכי בן - ע מ י (רבינוביץ), יליד וירכובקי במזרח פודוליה:
 "אין דער הייסער מינוט בין איך גאָר ניט בכח צודערגרייכען
 מיט מיין מח, ווי גרויס דאס עשרות איז" (די קינדערשע
 יאָהרען, שם עמ' 208); פלומר: פרגעא דריתחא אין בכוחי פלל
 להשיג במוח, מה גדולה היא העשרות. וזאת להעיר, פי בהגהתו
 של המאסף, ששתי דוגמאות אלו נדפסו בו, עסק עורכו
 שלום עליכם.

ואם לקרבת ימינו ראה י"י טרונק, יליד כפר הסמוך
 לליוויטש בסביבת וארשא, הכותב, כבדרך קבע, בסיפור,
 שנוסחו בסגנון עממי מכוון: "עס איז אָן עשרות און אָן אוצר
 וואס וועט זיך קיינמאָל נישט אויסשעפן" ("סימכע פלאכטע",
 1951, עמ' 198); פלומר, זוהי עשרות ואוצר, שלא יתמצו
 לעולם. וכן: "מען מוז זיך פאָר אים שטעלן מיט דער פאָמפע פון
 פריצישער עשרות — און דאָס גאַנצע פריצישע
 עשרות האט זיך אוועקגעלאָזט אופן וועג —" (שם, עמ' 213);
 פלומר: חובה להתייבב לפניו בכל ההדר של העשרות הפריציית,
 וכל העשרות הפריציית הפליגה לדרך. ואף: "אָבער צו וואָס
 דאָרף מען אזא עשרות כדי ארויסצוטרייבן יידן: פון
 נאַרקאָווע?" (שם, עמ' 329); פלומר: אולם לשם מה צריך
 עשרות פזאת, פדי לגרש יהודים מנארקובה? — וְהָרַשׁ סָגַל,
 שההדיר אסופת שיריו של זמר־העם זליג ברדיצ'בר, אומר
 במבואו: "דאָס איז א שייך פון יענער אַלטער יידישער
 גייסטיקייט וואָס איז גענוג עשרות פאר זיך" (מונטיבידיאו,

1948, עמ' 6); כלומר: זו בבואת אור של הרוחניות היהודית הישנה ההיא, שהיא עשרות מספקת לגופה. והצר השנה שבדוגמאות אלו — שהן מעידות על היידיש הדרומית יהמרפזית. ואם לדוגמה החיה היחידה, שנמצאה מעידה על יידיש צפונית, יעקב פאט, יליד ביאליסטוק, הפותב: "איך בין ווידער פאָרכאַפט געוואָרן פון דער עשרות, בילדער, געדאַנקען, שטימונגען, חכמה און לשון" ("די פרעסע", 8 בפברואר 1953): כלומר: נתפסתי לעשרות של תמונות, רעיונות, הלכי-רוח, חכמה ולשון — הרי אפשר יד העורך או המגיה באמצע.

1

ונראה, כי ליד צורת עשרות, שהגייתה הייתה asres, הייתה גם צורת עושרות, שהגייתה הייתה, פנראה, osres. וכן בקונטרס של סיפורי מעשיות: "דאָפּאָן האָט ער זוך (=זיך) אין עשרות עררייכט מען שאצט דעם — פאר איין גבור (=גביר) פון עשרת אלפים רובל ("ס' האמונה והבטחון", הוצאת שטריקס, לבוב, 1865, בלי מספרי העמודים). כלומר: מזה הגיע לעשרות, ומעריכים אותו כגביר בעל עשרת אלפים רובל. אבל פי המחבר, או המדפיס, אינו אדויק בצורה זו, אתה למד משימוש בצורה המצויה: "נו האסט מור (=מיר) אזוי איין עשירות גיגעבון (=געגעבן) פר (=פאר) מיין אמונה" (שם); כלומר: ובכן, נתת לי עשירות פזאת על שום אמונתי. וראה בקונטרס אחר של סיפורי מעשיות, שמהדורתו קרובה: "הרב הצדיק ה"ר מענדלי האט איהם גיווינשין עושרות עם כל טוב כל ימי חייו (=חיוו)";

("נפלאות הצדיקים", וארשה תרפ"ז, עמ' 41); כלומר: הרב הצדיק ר' מנדלי איחל לו עושרות עם כל טוב כל ימי חייו. וראה גם ראה, צורה זו אתה מוצאה אף בשירה המודרנית; וכן אורי צבי גרינברג: "איך האב נישט קיין עושרות געוואלט / קיין חלק אין זילבער, אין גאלד" ("פארנאכטנגאלד", 1921, עמ' 69); כלומר: לא רציחי עושרות, לא חלק בכסף, בזהב.

ז

ונחזור לראשונות, כדי להעיר, פי היפוכה של שלישיית המשקלים, עושר, עשירות, עשרות — היא שלישיית המשקלים: עוני, עניות, עניות; וראה, למשל, ר' זכריה אלצ'הרי: "המחברת — כוללת דברי רפואות בפלאי פלאות / ושם רפואת העניות והגלות" (ספר המוסר, מהדורת יהודה רצהבי, תשכ"ח, עמ' 55); וכן: "ויהי קצתם בוכה במרירות / וקצתם מדבר על רב העניות והגרות" (שם, עמ' 301).

ולעניין התנודה בין המשקלים ניתן להביא שפעת דוגמאות, ובכללה בולט השימוש הסמוך ביותר, כגון ר' אברהם בן-עזרא: "כל רם וכל שפל לו יחלה / הבט בעניות דל וגם נקלה / וראה בענינו ושפלנו ממעמקי הים להדלינו" (שירי הקודש, מהדורת ישראל לויין, תשל"ו, עמ' 429). התנודה הזאת, ובשכנות צפופה, מצויה גם בשמות-עצם אחרים בעלי משקלים כאלה, וראה בפיוט הקליר למוסף יום א' של פסח: "טורח

מטרות עז עד עתה לא הוטל / — טְרָחוֹת גשמים מה צורך, דיינו
בטל" (אאגרה בני איש). ולעניין תחרות שלישיית המשקלים
ניתן להוסיף: שְׁפָל, שְׁפָלוֹת, שְׁפָלוֹת; וכן, למשל, ר' סעדיה
מנצוהיה: "ויגיע עד ארץ נשיה / וישב שם בְּשִׁפְלוֹת וּשְׁחִיה"
("ספר הגלות והגאולה", מהדורת יערי-רצהבי, תשט"ו, עמ'
112). ולעניין תחרות צמד משקלים נְקִיּוֹת, נְקִיּוֹת ראה: "שכינתו
ואור פניו / ותורתו ועניניו / כמו אהרן כמו בניו / בְּנִקְיֹת לב
וגם טהרה" ("חפץ חיים", שירי ר"ש שבזי ואחרים, תשכ"ו,
עמ' תרלח). וכן טְפָשׁוֹת, טְפָשׁוֹת, וראה מזה הנוסח השגור: "ועל
חטא שחטאנו לפניך בְּטְפָשׁוֹת פֶּה"; ומזה: "בטמאי שפתים
ובְטְפָשׁוֹת פֶּה" (ספר החיים, מהדורת יחזקאל רהפוס,
פראנקפורט, תקצ"ח, עמ' 258). והוא הדין שְׁקָרוֹת, שְׁקָרוֹת:
מזה הדוגמאות למן גבירול ועד אחד העם, שמביא
אבן-שושן במילונו, וכולו בשי"ן חרוקה; ומזה דיבור העם
"מיינסט עס בְּשִׁקְרוֹת", והוא בשי"ן פתוחה, כגון התנאי
במשחקי ילדים: "אבער נישט בשאקרעס". וסוף סוף התחרות
בין צורת סְפָרוֹת לצורת סְפָרוֹת אינה רחוקה, וכדי חידוד הגיע,
וכן שמעתי מפי אשר ברש מעשה בשני מורים, שהיו חלוקים,
זה משך לסמ"ך פתוחה, וזה משך לסמ"ך חרוקה; בא השלישי
ופישר ביניהם — זו ליום חול, וזו לשבת ומועד, וסימוך לכך:
"מְגִדִיל יְשׁוּעוֹת מִלְכוֹ" ו"מְגִדִיל יְשׁוּעוֹת מִלְכוֹ".